

Оксана Шевчук,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

Ірина Теслюк,

магістр другого року навчання
юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджен особливості розвитку та застосування альтернативних способів вирішення господарсько-правових спорів та перспектив їх застосування в Україні.

Ключові слова: *медіація; господарсько-правовий спір; альтернативні способи вирішення спорів; примирні процедури.*

Шевчук О., Теслюк І.

Особенности развития и применения альтернативных способов разрешения споров субъектов хозяйствования в Украине

Исследованы особенности развития и применения альтернативных способов решения хозяйственно-правовых споров и перспектив их применения в Украине.

Ключевые слова: *медіація; хозяйственно-правовой спор; альтернативные способы разрешения споров; примирительные процедуры.*

Shevchuk O., Teslyuk I.

Features of development and application of alternative methods for solving disputes of subjects of economic activity in Ukraine

The article is devoted to the study of the peculiarities of the development and application of alternative methods of solving economic - legal disputes and prospects of their application in Ukraine.

Keywords: *mediation; economic legal dispute; alternative ways of resolving disputes; conciliatory procedures.*

Постановка проблеми. Альтернативні способи вирішення спорів вже давно визнані кращим варіантом розв'язання конфлікту та практикуються в багатьох державах світу. Радянська спадщина, що роками переслідувала вітчизняне правосуддя, відходить у минуле, натомість з'являються нові прогресивні ідеї реформування судочинства, запозичення досвіду зарубіжних країн, що тим самим підвищує відсоток довіри громадян до судової влади в Україні. У світі існує незлічена кількість способів, які забезпечують проведення примирення сторін спірних правовідносин без безпосередньої участі суду. У зв'язку з цим дослідження особливостей розвитку способів альтернативного вирішення правових спорів та перспектив їх застосування на теренах нашої держави є надзвичайно актуальним в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання цієї тематики досліджувались, зокрема, у працях Н. Вознюк, Н. Бондаренко-Зелінської, Г. Єрьоменко, К. Канішевої, Л. Момот, Ю. Притики, Д. Проценко, Ю. Сліпченко, Г. Ульянової та інших.

Метою статті є дослідження правових механізмів впровадження альтернативних способів вирішення господарсько-правових спорів в Україні, зумовлене певними особливостями, що впливає із специфіки природи відносин, що їх породжують.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в Україні основним способом захисту порушених прав, свобод та інтересів є звернення до суду. Статтею 124 Конституції України визначено,

що судочинство в Україні здійснюється виключно судами [1]. Проте все частіше ми чуємо про практичне використання примирних процедур для вирішення конфлікту як дієвого способу задоволення інтересів обох сторін.

Науковці та практики схилиються до тієї думки, що судова форма захисту має безперечні переваги щодо інших форм. Насамперед звертають увагу на те, що суд – це незалежний орган, що є гарантією реалізації конституційних прав громадян. Діяльність суддів чітко регламентована нормами законодавства, розроблена процедура встановлення й перевірки фактичних обставин та ухвалення рішень. Рішення суддів мають обов'язковий характер, тобто повинні неухильно виконуватися сторонами спору, і це на думку науковців є найосновнішою гарантією ефективності судової влади України.

Водночас судовий порядок вирішення конфліктів має певні недоліки. Судова практика свідчить про завантаженість судів, процес вирішення спору стає затяжним, що часто робиться навмисно. Послуги кваліфікованих юристів є надто вартісними, вони стають недоступними для громадян. Та і механізм примусового виконання рішень часто не спрацьовує, особливо коли боржники не бажають виконувати вимоги суду. Проблеми судочинства пов'язують також і з недоліками бюджетного фінансування. В сукупності перераховані вище проблеми спонукають громадян до пошуку нових способів вирішення конфліктів.

Альтернативні способи дозволяють усьому населенню використовувати додаткові, більш гнучкі, такі, що будуть підходити обом сторонам методи подолання суперечностей. Ці способи є додатковою гарантією реалізації конституційного права на вибір адекватного та зручного шляху вирішення спору з метою захисту прав та законних інтересів.

Більше двадцяти років тому в Україні вживаним став термін «медіація» як один з альтернативних способів врегулювання спорів. Саме тоді почали створюватися перші громадські організації, які почали навчати медіаторів, задля впровадження медіації та інших примирних процедур в суспільну практику, вчені та науковці почали здійснювати дослідження проблемних аспектів альтернативних способів врегулювання конфлікту. Лише з 2004 року стали активно проводитись експерименти щодо використання медіації для вирішення правових спорів, що перебувають в судовому провадженні.

Сучасний етап розвитку примирних процедур характеризується низкою особливостей, пов'язаних із науково-технічною революцією, зростанням кількості населення і, як наслідок, ускладненням суспільних відносин. Тому наразі можна виділити такі основні тенденції розвитку медіації:

1. Медіація перетворилась в самостійну професію. Якщо раніше в ролі медіаторів виступали особи, які володіли насамперед високим соціальним статусом і внаслідок цього авторитетом, зазвичай наділені повноваженнями для винесення обов'язкового для сторін рішення, то на сучасному етапі посередниками стають нейтральні особи, завдання яких полягає в тому, щоб сторони, які добровільно беруть участь у процедурі медіації, знайшли взаємоприйнятне рішення, яке б відображало їх інтереси й потреби.

2. Значно розширилася сфера медіації. Зокрема, вона не обмежується певним видом конфліктів, її проведення, по суті, можливе в будь-яких спорах. Як спосіб альтернативного врегулювання спорів медіація може застосовуватись в різних галузях права, насамперед у врегулюванні суперечок, сутність яких регламентується диспозитивними нормами права. Найчастіше сферою дії нормативних актів щодо медіації є цивільне право, сімейне право, фінансове й торгове право, екологічне право, трудове право. Медіація також часто застосовується у вирішенні корпоративних спорів. Останніми роками також спостерігається тенденція застосування медіативних процедур у кримінальному судочинстві, що втілюються в інституті мирових угод.

3. Виникають нові ефективні моделі медіації. Тепер умови врегулювання спору ґрунтуються на інтересах сторін. Переважає прагматичний підхід: більшість дослідників і практиків вважають, що метою примирних процедур є не справедливість чи матеріальна істина, а доцільність, вигода для сторін спору [10, с. 32].

Досвід використання цього способу в позасудовому порядку підтверджує її високу ефективність для ліквідації правових спорів, так за даними статистики 80% спорів, що перебували в провадженні суду і були передані на медіацію, вирішується без судового розгляду.

Ми погоджуємось з думкою Н. Бондаренко-Зелінської, яка визначає основне значення альтернативних способів вирішення спорів, що полягає в тому, що за його допомогою відбувається фільтрування тих правових спорів, які дійсно потребують повного судового розгляду від тих, що можуть бути вирішені без участі суду. Крім того, все більше людей звертається до способів альтернативного вирішення конфліктів, розуміючи, що навіть невеличкий судовий процес може зруйнувати їх взаємовідносини (особливо це стосується стосунків у сім'ї та бізнесі) [8, с.166].

Що стосується недоліків застосування альтернативних способів врегулювання спорів, то найбільшою проблемою є те, що українські медіатори працюють без правового забезпечення своєї діяльності. Стверджувати про те, що термін «медіація» відсутній у законодавстві України не можна. Сьогодні правових актів містить цей термін, серед них: Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [2], Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [4], схвалена указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 тощо. Однак жоден із цих нормативних документів не містить основних положень, які б регулювали процес медіації, права і обов'язки сторін та статус медіатора.

Створення ефективної системи альтернативних способів вирішення спорів є важливим напрямком удосконалення правосуддя в Україні. Так, зокрема пунктом 5.4 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. №276 [3], передбачено розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва. 3 листопада 2016 р. Верховна Рада України прийняла за основу проект Закону України «Про медіацію» (реєстр. №3665) [5], поданий народними депутатами України А. І. Шкрум, В. Ю. Пташник та ін. У проекті Закону визначено поняття медіації як альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в межах структурованого процесу за участю медіатора досягти згоди для вирішення спору.

Враховуючи прагнення України інтегруватися до ЄС, прийняття закону про медіацію стало б підтвердженням своїх намірів та вказувало б на визнання Директиви 2008/52/ЄС від 21 травня 2008 року Європейського Парламенту та Ради [7] ЄС. Директива 2008/52/ЄС відносно деяких аспектів медіації у цивільних та комерційних справах являє значний інтерес з точки зору вдосконалення правових умов досудового врегулювання господарських спорів із використанням процесу медіації. Визнаючи доступність правосуддя, одним із фундаментальних принципів правового простору свободи, безпеки та справедливості, Рада ЄС виступила з ініціативою застосування як судових, так і досудових методів вирішення спорів, у тому числі з використанням медіативних послуг. З метою використання медіації в країні має бути законодавство, в рамках якого б відбувалось регулювання цього процесу. В Директиві визначено, що положення ці стосуються щодо медіації при вирішенні міжнародно-правових спорів, проте це не є перешкодою застосування їх на національному рівні. Директиву рекомендовано використовувати щодо цивільних та комерційних справ, за винятком спорів, у яких сторони не мають права приймати самостійні рішення за законодавством країни.

Важливий акцент на запровадженні альтернативних способів урегулювання спорів у систему правосуддя держави зроблено у міжнародно-правових документах. Зокрема, п. 3 Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(81)7 про заходи, спрямовані на спрощення доступу до правосуддя, рекомендує державам-членам запроваджувати заходи, спрямовані на полегшення, а в разі можливості – заохочувати примирення сторін, а також дружнє урегулювання спорів до моменту початку будь-яких судових процедур або в ході таких процедур. Рекомендація CM/Rec (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 р. у п. 39 вказує на необхідність сприяння застосуванню механізмів альтернативного вирішення спорів, а Рекомендація № R(86)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах від 16.09.1986 р. пропонує дослідити доцільність включення в судову політику держав-членів завдання щодо вжиття заходів для полегшення доступу до альтернативних методів розв'язання спорів та підвищення їх ефективності як процедур, здатних замінити судові провадження [9, с. 46; 217].

Не менш важливими є зміни, внесені до процесуальних кодексів, зокрема Господарсько-процесуального кодексу [6]. До позитивних змін слід віднести те, що у кодексі нарешті згадується слово «медіація», а також норми, що стимулюють сторони до мирного врегулювання спору шляхом встановлення норми про повернення з державного бюджету 50 відсотків судового збору у разі укладення мирової угоди, відмови від позову або визнання позову відповідачем. Новелою є запровадження інституту врегулювання спору за участі судді. Сутність запропонованого інституту полягає в тому, що до початку розгляду справи за суттю, за взаємною згодою сторін може бути проведено врегулювання спору за участю судді. Врегулювання спору проводиться суддею, в провадженні якого перебуває справа, про що має бути постановлено відповідну ухвалу. Сьогодні виникає безліч питань, які пов'язані з співвідношенням цього інституту та медіації. Проте юристи переконують, що інститут примирення за участі судді є самостійною процедурою, новою формою примирювальних процедур, що немає нічого спільного із медіацією.

Варто зазначити, що українська спільнота медіаторів сьогодні проводить багато зустрічей, організовує конференції, круглі столи, де обговорюються важливі питання, що стосуються медіації. За підтримки USAID та Комітету з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України медіатори з різних регіонів України сумісно з науковцями, адвокатами, суддями, представниками Міністерства юстиції України та інших державних органів, представниками громадських організацій та бізнесу відпрацювали положення кожного з зареєстрованих законопроектів.

В Україні все частіше відкривають кабінети медіації у судах задля інформування громадськості та покращення доступу до правосуддя. Так, зокрема, нещодавно відбулося відкриття кабінету медіації в Одеському апеляційному господарському суді. Як зазначили організатори, кабінет медіації надасть можливість учасникам процесу, окрім процесуального врегулювання вирішення спору за участю судді, спробувати врегулювати свій спір за допомогою професійного медіатора. Проект реалізується Українською академією медіації за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми «Нове правосуддя».

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що розвиток альтернативних способів врегулювання спорів набуває популярності та все частіше застосовується в Україні. Попри недоліки, зокрема відсутність рамочного законодавства, яке б дало змогу регулювати процес медіації, вже зроблено багато кроків. Надіємось, що найближчим часом Закон «Про медіацію» буде прийнятий і це стане великим кроком на шляху до розвитку інституту медіації в Україні. На сучасному етапі розвитку української держави та права запровадження альтернативних позасудових методів вирішення господарських спорів сприятиме зменшенню навантаження на судову систему, значній економії коштів на веденні судового процесу, позитивно вплине на правову культуру та свідомість, пришвидшить вирішення спорів, надасть можливість вимірювати справедливість самостійно, створить можливість зберегти позитивні відносини з контрагентом в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р (зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. [Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
2. Про безоплатну правову допомогу : Закон України № 3460-VI від 02.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
3. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 20.05.2015 р. №276/2015 / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
4. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України, Концепція від 24.05.2011 № 597/2011/ Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.
5. Проект Закону України «Про медіацію» № 3665 від 17.12.2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
6. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
7. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. OJ № L 136, 24.5.2008, с. 3-8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a95.
8. Бондаренко-Зелінська Н. Л. / Н. Л. Бондаренко-Зелінська // Приватне право і підприємництво. – 2016. – Вип. 15. – С. 158–162.
9. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К., 2015. – 708 с.
10. Ясиновський І. Г. Історичний аспект розвитку інституту медіації та сучасні тенденції його розвитку / І. Г. Ясиновський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. . – 2014. – Вип. 10-2(1). – С. 31–33. – (Сер. : Юриспруденція).

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].*
2. *Zakon Ukrainy Pro bezoplatnu pravovu dopomohu № 3460-VI vid 02.06.2011 [Law of Ukraine on Free Legal Aid from June 2 2011, № 3460-VI]. (2011, June 2). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> [in Ukrainian].*

3. *Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Stratehiiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roky vid 20.05.2015 r. №276/2015*[Decree of the President of Ukraine Strategy for reforming the judiciary, justice and related legal institutes for 2015-2020 from May 20 2015] (2015, May 20). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> [in Ukrainian].
4. *Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Kontsepsiui rozvytku kryminalnoi yustytzii shchodo nepovnoletnikh v Ukraini vid 24.05.2011 № 597/2011*[Decree of the President of Ukraine the Concept of the Development of Criminal Justice for Minors in Ukraine from May 24 2011] (2011, May 24). Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/597/2011> [in Ukrainian].
5. *Proekt Zakonu Ukrainy «Pro mediatsiiu» № 3665 vid 17.12.2015 r.* [Draft Law of Ukraine «On Mediation» from December 12 2015] (2015, December 12). Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 [in Ukrainian].
6. *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 03.10.2017 № 2147-VIII* [Economic Procedural Code of Ukraine from October 3 2017]. (2017, October 3). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> [in Ukrainian].
7. *Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. OJ № L 136, (2008, May 24).c. 3 - 8.* Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 [in English].
8. *Bondarenko-Zelinska N. L. (2016) Okremi aspekty alternatyvnoho vyrishennia sporiv pry vrehuliuvanni simeinykh konfliktiv. [Some aspects of alternative dispute resolution in resolving family conflicts] Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo – Private Law and Entrepreneurship. [in Ukrainian].*
9. *Ievropeiski ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva. [European and international standards in the field of justice]. Kyiv, (2015). [in Ukrainian].*
10. *Iasynovskiy I. H. Istorychnyi aspekt rozvytku instytutu mediatsii ta suchasni tendentsii yoho rozvytku [Historical aspect of the development of the institute of mediation and modern trends of its development] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Herald of the International Humanitarian University. (2016). [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 12.06.2018.